

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ

ԵՒ

ՀԵՏԱԳԱՅ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

I

Նարեկացու հանճարեղութեան ամենակարեւոր ապացոյցներից մէկն այն է, թէ որքան շատ են ներշնչուել ու շատ բան են սովորել նրանից հետագայ հայ գրողները, և թէ որքան շատերի կողմից մեծ է եղել հիացմունքը նրա նկատմամբ: Մովսէս Խորենացի, Եղիշէ և Գրիգոր Նարեկացի — ահա մեր հին կուլտուրայի երեք խոշորագոյն դէմքերը: որոնց թողած հետքը հայ գրականութեան պատմութեան մէջ վիթխարի է: Նարեկացին իր ստեղծագործութեամբ նպաստել է հայ գրականութեան զարգացմանը ոչ միայն միջնադարում, այլ և որոշ չափով նոր ժամանակներում: Նրա պոէտիկական կուլտուրան, արուեստը միշտ էլ մեր գրողների համար գրական ուսումնառութեան անսպառ աղբիւր են եղել և շարունակում են մնալ իբրեւ այդպիսին:

Թէ հնում ինչքան շատ են սիրել Նարեկացուն, այդ ցայտուն կերպով երևում է բացի հանրայայտի պատմիչների տուած գնահատականներից, նաև բազմաթիւ ձեռագրերում պահպանուած, շատ զէպքում անյայտ անձնաւորութիւնների՝ նրան նուիրած բանաստեղծութիւններից և զանազան ասոյթներից: Այն հարցը, թէ Նարեկացին ինչ ազդեցութիւն է թողել հայ գրականութեան զարգացման վրայ, չափազանց բարդ հարց է: Նրա ստեղծագործութիւնը տարբեր ժամանակաշրջաններում տարբեր կողմերից է դիտուել, գնահատուել ու խրատուել: Ուրեմն այդ հարցը պարզաբանելու համար պէտք է հետեւի մեր կեանքի և գրականութեան պատմութեան ընթացքին:

Միջնադարում, հայ վերածնութեան ժամանակաշրջանում նախ և առաջ նկատուում է մի շատ հետաքրքրական երևոյթ. հրապարակում երևում են բաւական թուով

այնպիսի բանաստեղծութիւններ, որոնք ոճով անչափ նման լինելով Նարեկացու գործերին, շատ զէպքում գրիչների կողմից վերագրուում են նրան: Այդ բանաստեղծութիւնների համար նայնիսի կարելի է վիճել, արդեօք դրանք խկապէս Նարեկացունը չեն: Տուեալ զէպքում խօսքը չի վերաբերում միջնադարում անչափ շատ հանդիպող այնպիսի բանաստեղծութիւններին, որոնք Նարեկացու է պիղոնների՝ նրան երբեմն շատ ցածր աստիճանի վրայ կրկնողների գրչի արդիւնքներ են. դրանց մասին առհասարակ չի էլ խօսուելու, այլ այնպիսի բանաստեղծութիւնների մասին, որոնք գեղարուեստական բարձր արժանիքներ ունեն:

Այսպէս, օրինակ, մեր Մատենադարանի ձեռագրերի նիւթերի ցուցակներ կազմողները մի անյայտ հեղինակի բանաստեղծութիւն զատել են Նարեկացու տաղերի շարքը, այնքան է նրանց այդ հաւանական թուացել առաջին հայացքից: Բանաստեղծութիւնը սկսւում է այսպէս.

Դոհաւ վարդն ինքնագոյն

Սիրամարգ ոսկեգոյն.

Դոհաւ վարդն ինքնագոյն

Ի հոգոյն սիրամարգ յոսկեգոյն արփոյն:

Խկապէս սա խկոյն յիշեցնում է Նարեկացու «Դոհաւ վարդն վառ առեալ» տաղը, բայց շարունակութիւնը շատ հեռու է այդպիսի յիշողութիւն առաջացնելուց.

Դու լուսին լի լուսով մէջ գիւեբին,

Դու զօնալ լուսափայլ ի յառաւօսին,

Մայրըդ Մարիամ սիրունի սրբունի

Թագունի պանծալի, դու մափուր աղանի
ես եմ քո գերի:

Բանաստեղծութեան երկրորդ տունը և մնացած շարունակութիւնը ոճով աւելի նման են ժե. - ԺԶ. դարերի մեր սիրոյ երգիչների գործերին: Պարզ է, որ այս «ձննդեան մեղեդին» Նարեկացունը չէ: Բայց կան խկապէս նման բաւական շատ բանաստեղծութիւններ, որոնցից ամենահետաքրքրականները երկու ալեգորիկ տաղեր են: Այդ տաղերից մէկը կոչւում է «Տաղ Արիստակիսի», ուրեմն հեղինակն է Արիստակէսը.

սակայն նոյն այդ տաղը մի քանի ձեռագրերում վերագրուած է Նարեկացուն։ Արիստակէսի տաղը խաչուած Բրիստոսի այլաբանական պատկերն է տալիս, որը ներբռնութեամբ և գեղեցկութեամբ չի զիջում Նարեկացու նման տաղերին։

Հաւիկ մի պայծառ սեսայ անճրման
Ի յայն Բառաբեւին վրայ անճրման,
Անճրման, անճրման, անճրմանիդ ով ճրման,
Դու ճրման։

Թեւս արծաթափայլ ունէր անճրման,
Արեգական շողոյն ճրման անճրման. Անճրման ... ևն.։

Չայնիկ ուղորմուկ ունէր անճրման,
Դաբրիւեան փողոյն ճրման անճրման. Անճրման ... ևն.։

Չաչերն արտաուօֆ լընայր անճրման,
Առաւօտեան ցօղոյն ճրման, անճրման. Անճրման ... ևն.։

Սա ամբողջ տաղն է, գրուած ջերմ զգացմունքով, և զարմանալի չէ որ վերագրուել է Նարեկացուն. բայց երկու հանգամանք թոյլ չեն տալիս այդ հաւաստի համարել. նախ՝ տաղի լեզուն Նարեկացու այլաբանական տաղերի լեզունն չէ, շատ պարզ է և ցոյց է տալիս իր հեղինակի աւելի նոր ժամանակների մարդ լինելը։ Այնուհետ՝ Նարեկացին խաչուած Բրիստոսին տաղերից մէկում բոլորովին այլ ոգով է ներկայացրել։

Ես ձայն գառիւծուն ասեմ՝ որ գոչեր ի Բառաբեւին,
Ի Բառաբեւին գոչեր, ձայն առնէր ի սանգարամեսն։
Սանգարամեսն այն ի գող եղեալ սասանէր
Ի ձայնէն անեղ։

Այստեղ Բրիստոսը առիւծի պատկերունի, որ մոնչում է քառաթևի վրայ, և այդ անեղ ձայնից սասանում է Սանգարամեսը, մինչդեռ Արիստակէսի տաղում Բրիստոսի պատկերն է մի արծաթափայլ թևերով թռչնիկ, որ քառաթևի վրայ ողորմուկ ձայնիկ է ածում։

Տաղերից միւսը կոչւում է «Համբարձման», որտեղ պատկերուած է Բրիստոսի համբարձումից յետոյ՝ նրա աշակերտների ունեցած ապրումները։

Այն փոքրիկ հօտին տեսնալ
Վսալս արտաուաց բղխեալ,
Այն սակաւ գնդին
Ողորմաւ աղիկագէտ զաչս ի վեր
Համբարձեալ յերկինս,
«Որ ես հայր որբոց յուսով,
Ում յանձն արարէր ըզմեզ.
Տարակոյս բաժին եմք.
Յիշեա, յեղեա, մի մոռանար,
Սեր խոսացար անուտ բանիւ,
Ընդ մեզ լինել զաւուրս կենաց՝
Մինչ ի կատարած երկիս»։

Սա էլ ամբողջ տաղն է, որը վերագրուած է Նարեկացուն։ Գեղարուեստական առումով այս տաղը, իրօք, արժանի է նրա գրչի արդիւնք համարուելուն և պոէտիկական ոճով նման է նրա տաղերին, բայց լեզուն և ոգին տարբերում են նրանցից և զարմանալի՝ մօտ են Արիստակէսի տաղին։ Նարեկացու համբարձման տաղերում նոյնպէս չի նկատուում վշտի ու թախծի արտայայտութիւն։ Ինչպէս յարութեան տաղերում էր, այստեղ էլ բանաստեղծը թախիժ առաջացնող տարակոյսներ չունի համբարձման պատկերի հանդէպ։ Եթէ «Այն փոքրիկ հօտին տեսնալ» տաղում համբարձման առթիւ արտայայտուած է թախծոտ դանդաղ զգացմունք, ապա՝ Նարեկացու Համբարձման տաղերում այդ նոյն բանի համար արտայայտուած է մի տեսակ մարտական գոհունակութեան զգացմունք։

Ո՞վ է սա սասնիկաւունչ բոսորանքիւնագարդեալ.
Սա այն քաղաւորն է Բաշ կորովաբար ի պատերազմէ եկեալ։
Ի վեր համբարձեմ իւխանք ըզդունս առ հայր զուեքս պատեալ
Անա սիրելի Բա սիրեցելոյ արհիլ զոր վկայեցեր զա սիրելի որդի։

Իբր օրինակ բերուած՝ Նարեկացուն վերագրուած բանաստեղծութիւններից այս երեք նմոշները յանդիցնում են հետեւեալ եզրակացութեան։ Հայ գրական վերածնութեան մեծ սկզբնաւորողից յետոյ հանդէս են գալիս բազմաթիւ բանաստեղծներ (նրանցից շատերի անունները և անձնաւորութիւնը մեզ անյայտ), որոնք իւրացնելով նրա

պոէտիկական նորամուծութիւնները, իրենք ևս ստեղծում են նոր ոգով զօրժեր: Յատկապէս աչքի է ընկնում այն հանգամանքը, որ այդ բանաստեղծները աշխարհիկ պատկերներով արտայայտում են մարդկային աշխարհիկ զգացմունքներ: Նարեկացուց յետոյ համարեալ են հանդիպում այնպիսի խոշոր գրողներ, որոնք եկեղեցական հին բանաստեղծութեան կաշկանդումներին ենթարկուած մնային:

Նարեկացու պոէզիայի նորութիւնները միջնադարում շարունակուում են ոչ միայն քնարերգութեան մէջ, այլև անցնում են էպիկական բանաստեղծութեանը: Պատահում են էպիկական բնոյթի փոքր պոէմներ, որոնց արուեստը այնքան մօտ է Նարեկացու տաղերի արուեստին, որ դարձեալ կարելի է վիճել, թէ մի գուցէ դրանք ևս Նարեկացին է գրել: Բնականաբար այդպիսի գրուածքներ էլ կարող էին վերագրուել նրան և վերագրուել են: Իր ժամանակին «Բագմովէպ»-ում տպագրուել են երկու շատ գեղեցիկ կարճ պոէմներ, որոնց թեման Յովհաննէս Մկրտիչի զլխատման պատմութիւնն է. դրանցից մէկը վերագրուած է Նարեկացուն, միւսի հեղինակն անյայտ է: Այդ պոէմները վերածնութեան ժամանակաշրջանի համար շատ յատկանշական են. երկուսի կառուցուածքում էլ հիմնական բաժինը յատկացուած է Հերովդէսի ծննդեան տարիլիցի տօնակատարութեան և նրա դստեր՝ Սալոմէի մարմնի և պարի գեղեցկութեան նկարագրութեան: Նարեկացուն վերագրուածը անմիջապէս սկսում է տօնակատարութեան նկարագրով:

Զինչ արգիւնախալ վայելախալ կային
Սէր ի սիրայէ քաղցրաճնչեալ օդոյն.
Շիւ Նարգիսայ լի քաղցրահամբոյր շքանց
Շար մարգարազարդ լուսասպիսակ երամ:
Խոպ խոպ խոպոպին վայր վայրենի ջոկիցն,
Երկուց խնձորոց նեղաբենի ոսոց.
Հոյլ մանրակոսոր արմաւենեաց ուկոյզն
Մի առ մի ընթաց երբեւեկեալ գային:
Էր նաւակասեւ Հերովկիայ ձերնդեանն,
Շապ հրաւեր քրեալ համայնագնեան ռումկին:

Մեղմիկ շարժելով յայս կոյս եւ յայն նայի
Մովածիւթին իւր մանաքեր աչօքն,

Կայրել կախաւ ըմբկանարիկ աղջիկն.
Պագոս պակուցեալ Հերովկիա արալ,
«Արդ խնդրեալ յինէն, հրապարակաւ տեսմ,
Զփառս իմոյ կենաց՝ ըզկեսըն օց ես քեզ»:
Խրտեալ ի մօրէն յառաջագոյն աղջիկն
Պարգեւս խնդրէր քալ զանառաւ ըզզուխն:

Այս հատուածից յետոյ գալիս է էլի մի տասը տող, և պոէմը վերջանում է: Յովհաննէս Մկրտիչի զլխատման բուն դէպքը առանձին տեղ էի գրուում (միայն մի տող է կազմում): Նմանապէս շատ քիչ տեղ են բռնում բանաստեղծի՝ այդ եղելութեան առթիւ արած խորհրդածութիւնները և հետեւութիւնները. վերջում բաւական սառնասրտութեամբ ասուում է միայն, որ Նախքալ զժոխք և ննջեցեալներին հոգիներին աւետեց թէ Քրիստոսը նշանով յաղթեց մահուան:

Պոէմում գեղարուեստական փայլի և ջերմութեան տեսակէտից աչքի է ընկնում աշխարհիկ կեանքի այդ մի գրուագի՝ հանգիստոր հաւաքոյթի պատկերը, որը շատ հարուստ է բաղաձայնոյթներով, ինչպէս՝ «խոպ խոպ խոպոպին վայր վայրենի ջոկիցն», կամ «կայթիկ կաքաւել թմրկահարիկ աղջիկն»: Համարեալ նայն գեղարուեստական մտայղացումն ունի և այս թեմայով երկրորդ պոէմը, որը հաւանաբար նոյն հեղինակի գործն է և թւում է թէ նախորդի մի տարբերակը պիտի լինի, որտեղ միայն հաւաքոյթի փոխարէն՝ աւելի մանրամասն նկարագրուած է Հերովդէսի աղջիկը:

Խուսիք առ խուսիք հրաւեր քրեալ բազմութիւն զօրաց իւրոց,
Գունդ առ գունդ ժողովեցան այգուն միաբան ի նաւն.
Գուսր Հերովկիայ եկեալ դեմս առեալ մութեր աղջիկն,
Ի խնոյս իջեալ աղջիկն առաջի բազումութիւն.
Հերբն ծալ ի ծալ առեալ նմանաձեւ արալ օձին,
Աչօքն ծաւալ ծփեր ծիրանի ծովու նրման
Ուլունքն ի վերայ լսնջացն նրմանեալ լերանց ծաղկանց
Եւ վարդ վառելով այսիցն նրմանեալ խայծեալ նրանց,

Ոսկանայն թնդիւն թաղիցն նոյն եւ ի շարժել
մասանցն,
Նսս դարձի դարձեալ մոլէր առաջի բազա-
ւարին,
Ճեմն առեալ նեպեալ նեմէր վազրս կախ-
ւիւք վազէր:

Հէնց այս մանրամասնութիւնը շատ հետա-
քրքրական է. մի կողմից՝ դա ցոյց է տա-
լիս, թէ պոէմի հեղինակը որքան է սիրել
Նարեկացու տաղերի պոէտիկան և որքան
յաջող խրաչցրել է այն (դարձեալ յատկա-
պէս աչքի է ընկնում բաղաձայնոյթներով
գունագեղ երաժշտականութիւն առաջաց-
նելու հակումը, ինչպէս՝ «Գունդ առ գունդ
ժողովեցան այգուն . . .»: «Աջօքն ծաւալ
ծփէր ծիրանի ծովու նման», կամ «Ճեմն
ստեալ ճեպեալ ճեմէր . . .»): Միւս կող-
մից՝ դա ցոյց է տալիս վերածնութեան ժա-
մանակաշրջանի մարդկանց կենցաղի և հո-
գերանութեան մէջ առաջացած փոփոխու-
թիւնները: Անկասկած Հերովդէսի հրաւի-
րած շքեղ խնջոյքի և նրա աղջկայ արտա-
քին յարդարանքի ու պարի պատկերը պոէ-
մում, որոշ չափով տեղական կենցաղական
հիմք ունի: Այնուհետեւ, ըստ երեւոյթին,
առաջին անգամ մեր բանաստեղծութեան
մէջ, մինչ կոստանդին երդնկացին, կա-
նացի գեղեցկութիւնը ներկայացուած է ոչ
թէ յանձինս Մարիամ Աստուածածնի, այլ
մի սովորական, այն էլ մի վատահամբաւ
կնոջ:

Այժմ թողնենք Նարեկացու և հետա-
գայ հայ գրականութեան կապը ցոյց տուող
գրական առանձին փաստերի քննութիւնը
և անցնենք այդ հարցի կապակցութեամբ
մեր գրականութեան պատմութեան տուած
առաւել կարեւոր ապացոյցներին:

Նարեկացուց անմիջապէս յետոյ հայ գե-
ղարուեստական գրականութեան զարգա-
ցումը որոշ շրջանում թուլանում է: ԺԱ.
դարում վերանում են Արծրունեաց և Բագ-
րատունեաց թագաւորութիւնները, ժողո-
վուրդը նախ՝ բիւզանդական, ապա՝ սել-
ջուկեան լծի տակ շատ ծանր օրեր է ապ-
րում: Ստեղծուած քաղաքական-տնտեսա-
կան չափազանց անբարենպաստ պայման-
ների հետեանքով Ժ. դարում սկսուած հայ
վերածնութեան բնական զարգացումը խան-

գարւում է այդ ժամանակաշրջանում: Փաստ
է, որ Նարեկացուց յետոյ մինչև ԺԱ. դարի
վերջերը հանդէս չեն գալիս այնպիսի բա-
նաստեղծներ, որոնք զարգացնէին և առաջ
մղէին գեղարուեստական գրականութեան
թէ՛ թեմատիկ և թէ՛ խեղական բովանդա-
կութեան աշխարհականացման գործը:

ԺԱ. դարի հայ գրողներից ամենայայտ-
նին Գրիգոր Մագիրտարուն է, վերին աստի-
ճանի բաղմակողմանի զարգացման տէր մի
գիտնական անձնաւորութիւն, որը գեղար-
ուեստական ստեղծագործութիւններ էլ է
թողել: Սակայն Մագիրտարուն իր բանաս-
տեղծութիւններով և մի պոէմով ոչ միայն
գրական նոր ոչինչ չի աւելացնում աշխար-
հականացման տեսակէտից, այլ աւելի դար-
գացնում է այն, ինչ Նարեկացու ստեղծա-
գործութեան բացասական կողմն էր կազ-
մում, որ է խրթնարան ձեռք գրուած կրօ-
նափրկիստիայական բանաստեղծութիւնը:

Դրութիւնը միանգամայն փոխւում է
ԺԲ. դարի կէսերից սկսած, երբ քայքայ-
ուած սելջուկեան կայսրութեան սահմանե-
րում ստեղծուած մանր տէրութիւնները
թալանում և դէպի անկումն են գնում:
Այդ ժամանակ հաստատուում է Զաքար-
եաններ իշխանութիւնը, Հնորհիւ ուժեղա-
ցած Վրաստանի օգնութեան՝ Հայաստանի
շատ շրջաններ ազատագրում են սելջուկ-
ների տիրապետութիւնից: Նորից իբր վա-
ճառաշահ քաղաք ծաղկում է Անին. նորից
ստեղծւում են, յատկապէս Շիրակում և
Լոռիում, կուլտուրայի ու արուեստների
զարգացման համար անհրաժեշտ նախա-
գրեալներ: Այդ նոյն ժամանակաշրջանում
Կիլիկիայում ուժեղանում է Ռուբինեան-
ների իշխանութիւնը և Լևոն Բ. իրեն հըռ-
չակում է թագաւոր: Այստեղ նմանապէս
առաջանում են կուլտուրայի և արուեստի
հռչակաւոր կենտրոններ:

Մ. ՄԿՐԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 15)

